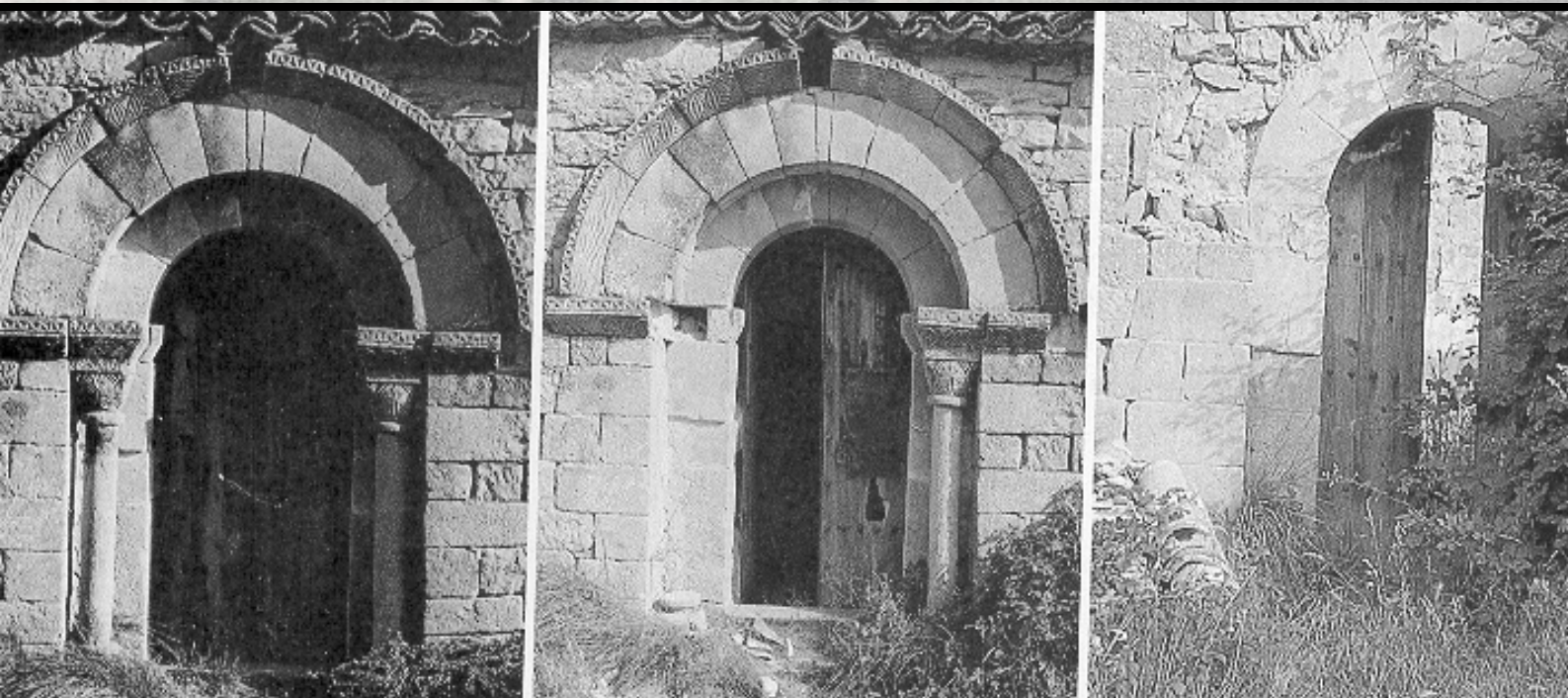

L'ESPOLI DEL PATRIMONI
ARQUEOLÒGIC I
HISTÒRIC-ARTÍSTIC: L'ALT PIRINEU
CATALÀ AL SEGLE XX.

JORDI CAMPILLO QUINTANA

5. Conclusions

Aquest ha estat un treball d'investigació que ha volgut tenir un enfocament pioner i tractar una temàtica innovadora. Hem intentat encetar nous camps d'estudi i alhora cercar noves fonts d'informació. En conseqüència, però, hem estat els primers que hem hagut de fer front a tot un seguit de problemes difícils de preveure i, en ocasions, de difícil solució. Des de la fragmentació i dispersió de les fonts escrites, l'anàlisi puntual que es fa sobre el tema de l'espoli en estudis transversals, la dificultat d'accés a les fonts judicials, la recollida i selecció de les comunicacions orals i de determinades entrevistes fins a la impossibilitat de destinar temps complet a la nostra investigació.

Malgrat tot, però, l'interès que assolía l'estudi a mida que recollíem informació, ens esperonava a continuar endavant i a fer front a les adversitats de tipus tècnic, així com, a donar resposta a molts dels handicaps que acabem d'apuntar. Ara ja podem dir que, en línies generals, l'elaboració de la tesi ha estat un procés enriquidor i, en ocasions, divertit, fins al punt de fer bona l'expressió "el fi no és l'arribada sinó el camí".

Des d'un primer moment hem estat conscients de les limitacions que presentava aquesta temàtica. Tot i l'exhaustiva tasca de documentació que hem realitzat, el número d'espolis aquí recollits és una part molt petita dels que han tingut lloc al Pirineu durant el segle XX i inicis del XXI.

Des de l'imperi Antic a Egipte, però a ben segur molt abans, i fins als darrers robatoris de forta repercussió mediàtica, com els saqueigs de la Biblioteca i del Museu de Bagdad o, els més recents, el de les obres d'Edvard Munch, "El Crit" o "La Madonna", han existit els espolis. No descobrim res si afirmem que des que existeixen els béns culturals ha planejat sobre ells el perill de l'espoli.

El valor intrínsec dels objectes, el luxe, el reconeixement i l'estatus que donen als seus posseïdors han estat algunes de les causes que han convertit els objectes patrimonials en un bé cobejat per molts. L'afany de posseir i, sobretot, el col·leccionisme més ambiciós, han comportat l'aparició de mercats que requerien de molt material per a satisfer la seva demanda. La conseqüència, el sorgiment

de mercats fraudulents paral·lels i que satisfarien una demanda inabastable únicament per mitjans lícits.

Hem vist quines han estat algunes de les causes que, al llarg del temps, han condicionat la pèrdua del patrimoni i hem palesat la rellevància de dos condicionants per sobre de la resta: d'una banda, els períodes d'inestabilitat política i/o els conflictes bèl·lics i de l'altra, els condicionants econòmics.

Els primers, lligats a l'acció directa de les activitats armades sobre els béns (bombardeigs, saqueigs, etc.), o bé, com a conseqüència de la desestructuració dels sistemes productius i les conseqüents penúries econòmiques a què són sotmeses les regions on s'hi desenvolupen. Davant d'aquestes circumstàncies, l'espoli i la venda del patrimoni històric és sovint un mitjà de subsistència. El segon condicionant es caracteritza per les bones perspectives econòmiques que suposa el comerç fraudulent d'obres artístiques o arqueològiques. S'hi sumen els guanys considerables que obtenen cadascun dels personatges d'una cadena - que va des del lladre fins a l'adquiridor final, passant per tot un seguit d'intermediaris que no fan sinó augmentar el preu de la peça comercialitzada amb uns riscos relativament reduïts per a tots ells.

A nivell internacional i al llarg de la història, el fenomen de l'espoli ha estat un fet, generalment, unidireccional. En línies generals han estat els països rics els que han fet valer la seva condició per a espoliar el països pobres, a sobre dels quals, en ocasions, també exercien una relació de domini governatiu. Malauradament, avui en dia, les grans desigualtats socials i econòmiques existents al planeta encara segueixen afavorint aquesta dinàmica.

Malgrat tot, els països del nomenat primer món, també en són víctimes. A Europa, França i Itàlia són els països amb un major nombre de denúncies dins del continent. A França, els robatoris tenen com a principal objectiu les col·leccions particulars dipositades en castells i cases senyoriales privades; a Itàlia, l'estatuària i la pintura dels temples són les obres preferides pels lladres. A l'estat espanyol el nombre de denúncies és ostensiblement inferior als de França i Itàlia. Aquí, el veritable inici de l'espoli es dona a partir dels anys seixanta i sobretot dels setanta

en relació directa amb l'obertura de l'estat al turisme. Els objectius principals van ser, en un principi, els recintes religiosos i, a mida que transcorria el temps, prenen una major rellevància els assalts als domicilis particulars; en aquest cas, el fenomen apareix molt lligat al despoblament de les zones rurals.

L'espoli, doncs, és un fenomen que no coneix fronteres. Així mateix, presenta una sèrie de característiques que poden ser perfectament extrapolables a qualsevol regió, país o estat; algunes de les fonamentals són: els gustos i les modes que condicionen el mercat, la facilitat amb què es poden cometre aquests tipus de robatoris, en línies generals, la poca alarma social que provoquen, el desinterès o la manca de mitjans per a la seva protecció per part d'institucions o privats i un, cada vegada més, lucratiu negoci de l'art i les antiguitats. Tots junts, o la coincidència d'alguns d'ells, són els elements d'un còctel explosiu que comporta anualment la desaparició d'importants obres del nostre llegat cultural. De fet, a escala mundial, les autoritats el situen com la tercera font de criminalitat, només superada pel tràfic de drogues i el d'armes.

Pel cas concret del Pirineu podem apuntar quatre causes principals que ajuden a comprendre l'èxode o la pèrdua de gran part del patrimoni cultural pirinenc al llarg del segle XX: la petjada que deixa el pas del temps sobre les obres, els museus de concentració i/o el col·leccionisme, les guerres i per últim, els robatoris. Així mateix, la conjunció d'una sèrie de factors han facilitat enormement aquest fenomen: els períodes de precarietat econòmica, la incultura i la subestimació del patrimoni històric per part dels habitants pirinencs, el despoblament i el valor econòmic que han adquirit les obres d'art i antiguitats.

Podem subscriure que l'èxode o desaparició de molts tresors culturals pirinencs durant la primera meitat del segle XX es deu, bàsicament, a dos fets de gran rellevància: el primer, a l'activitat d'antiquaris i col·leccionistes barcelonins que a finals del segle XIX i principis del XX recorren la serralada, i el segon, a la destrucció sistemàtica d'edificis i obres religioses durant el període de Guerra Civil.

Per tal d'explicar el primer d'ells, ens cal remuntar-nos fins a finals del segle XIX. Es tracta de l'aparició de capitals nord-americans i barcelonins i l'avidesa de diners per part del Bisbat d'Urgell que comportà tot un seguit de vendes que, des d'un punt de vista moral, podrien ser més que qüestionables, no així des d'un punt de vista legal ja que compleixen tots els requisits jurídics. Sigui com sigui, el fet és que moltes de les grans obres religioses de les parròquies del Bisbat van acabar a les vitrines d'importants col·leccionistes i/o museus catalans, europeus o nord-americans.

En segon lloc, els disturbis que donen pas a la Guerra Civil que, d'una forma ferotge, convertiren en objectiu de destrucció qualsevol element de la simbologia cristiana i que provocaren, segons algunes estimacions, la pèrdua del 80% de les obres artístiques religioses del Bisbat d'Urgell.

El panorama que quedà a partir d'aleshores no va ser gaire afalagador. A la important destrucció cal afegir-hi un període de penúries econòmiques que relegarà el patrimoni històric-artístic que es va salvar dels estralls de la guerra a un segon terme, mal conservat i pitjor protegit.

Pel que fa al període de postguerra i fins a principi dels anys setanta, la carència de denúncies judicials en les fonts consultades creiem que cal atribuir-la, més que no pas a una absència de robatoris -que a ben segur van ser molt inferiors que en dècades posteriors, les dels anys setanta i vuitanta, per exemple- a la suma de dos factors: la poca consideració de la població pirinenca envers el patrimoni artístic -més preocupada pel devenir diari- i un distanciament entre la ciutadania i els òrgans judicials.

Durant tota la segona meitat de segle, tenim constància escrita de la comissió de determinats furts o robatoris per part de grups ètnics familiars de tradició itinerant. Creiem que la participació d'aquests grups ha estat quantitativament important malgrat no disposar de dades objectives que ho corroborin. Ens hem de remetre a l'anàlisi d'aspectes com el *modus operandi*, els objectes sostrets o l'aportació

d'alguns testimonis per a intuir la seva intervenció en molts dels episodis contra el patrimoni religiós i privat que hem documentat.

A partir dels anys seixanta i sobretot dels setanta, la demanda de peces artístiques, etnològiques i arqueològiques es dispara. La saturació del mercat internacional per una descompensació entre l'oferta –reducció d'obres religioses en el mercat- i la demanda -que seguia apostant per aquest tipus d'art- al temps que assentava un mercat estatal que requeria de fons. A les comarques pirinenques, a l'igual que succeeix a d'altres zones peninsulars, es donaven una sèrie de circumstàncies socio-econòmiques que les feien especialment vulnerables als espolis –despoblament de les zones rurals, precarietat econòmica, etc.-. La conjunció dels dos factors portà a la desaparició d'importantes obres del patrimoni cultural pirinenc.

D'altra banda, però, s'observa com, de forma incipient, apareix una major sensibilitat pel patrimoni cultural. Un reflex en seria la potenciació del Museu Diocesà, l'aparició de denúncies judicials des dels primers anys de la dècada dels setanta o el ressò mediàtic que començaven a adquirir alguns episodis de robatori, entre d'altres.

A mida que avançaven els anys, però, s'anava assentant progressivament un nou problema que afectarà de forma directa el patrimoni arqueològic. El desenvolupament urbanístic a gran escala –construcció de segones residències- que sense uns elements de control legals i humans adients, a algunes de les comarques de muntanya, com la Cerdanya, ha provocat la destrucció d'importantes jaciments arqueològics. Tot i que creiem que es tracta de fets força habituals en determinades poblacions, malauradament no podem quantificar-ne els danys i tan sols les informacions orals ens confirmen, sense cap mena de dubtes, la magnitud del problema.

Els dos últims decennis i fins a l'actualitat, el món del patrimoni cultural ha experimentat un reconeixement sense precedents. La nova sensibilitat donà lloc a l'adopció de mesures destinades a conservar, protegir i difondre el patrimoni.

L'increment de professionals, la promulgació d'una legislació penal i administrativa més sensible o les millores tècniques, entre d'altres, ens ha permès augmentar el grau de protecció dels béns culturals.

Malauradament, encara resta molt camí per recórrer en matèria de conservació i seguretat. Durant els últims vint anys els recintes religiosos i els immobles privats han continuat patint robatoris. Fins i tot el Museu Diocesà de la Seu d'Urgell va veure com li era sostreta una de les més valuoses peces de la seva col·lecció, el Beatus de Liébana. Així mateix, el patrimoni arqueològic s'ha vist perjudicat doblement; d'una banda, pel desenvolupament desmesurat, al nostre entendre, de l'activitat constructiva, i de l'altra, per les millores tecnològiques aplicades en els aparells de detecció.

En definitiva, els condicionants econòmics, motivats per la forta demanda del mercat de les antiguitats, s'han imposat. Tot plegat ha fomentat l'aparició de canals d'abastament fraudulent, una activitat que reporta enormes i ràpids beneficis i que segueix presentant moltes facilitats i un risc relativament reduït pels seus components.

Així doncs, les mesures tècniques, tecnològiques, legals, etc. que s'han aplicat han estat clarament insuficients per a frenar, ja no diem per a pal·liar, la xacra que ha suposat l'espoli sobre el patrimoni cultural dels pobles de l'Alt Pirineu català.

En funció d'això, creiem del tot urgent fer una profunda revisió dels mitjans de protecció del patrimoni cultural a nivell nacional i estatal. Des de les administracions competents –recolzades tècnicament per associacions de professionals- s'ha d'orquestrar una profunda revisió a tots nivells (legal, tècnic, policial, etc). S'ha de millorar la vessant preventiva –apropar el patrimoni a la gent i implicar-la en la seva protecció, millorar la formació dels professionals del patrimoni en aquest camp, dictar disposicions legals coherents i amb mitjans per a fer-les complir, etc.- fins a la vessant purament reactiva -creació d'una Fiscalia especialitzada en patrimoni històric i de grups policials veritablement especialitzats i coordinats-.